

Kapitel 10

Har humanistisk forskning en etisk forpligtelse? Et essay

Preben Meulengracht Sørensen

Det spørgsmål, som min titel stiller, er endnu ikke et tema i dansk forskning og næsten heller ikke i dansk offentlig debat. At dømme efter de officielle publikationer om forskningsetik findes spørgsmålet slet ikke. I Forskningsministeriets udredning *Forskningsetik* fra 1994, skrevet af professor dr. theol. Svend Andersen, er forskning stort set ensbetydende med naturvidenskab, lægevidenskab og samfundsvidenskab. Temaet humaniora og etik berøres kun indirekte ved, at de svenske og norske forskningsetiske retningslinjer for humanistisk og samfundsvidenskabelig forskning afbildes som plancher, men kun fordi de omfatter samfundsvidenskab og uden kommentar til deres relevans for humaniora.¹ Omtrent samme billede giver en rapport, som Analyseinstitut for forskning 2000/1 i år 2000 har udsendt under titlen *Forskningens rolle i det 21. århundrede*. Her skriver docent, dr. phil., tidligere formand for Statens Humanistiske Forskningsråd Lise Hannestad artiklen om fremtidens humanistiske forskning uden overhovedet at nævne spørgsmålet om etik.²

En undtagelse fra denne tavshedens regel er Kirsten Hastrups *Viljen til Viden*. Undertitlen, *En humanistisk grundbog* viser vejen til bogens anvendelse som introduktion for alle studerende og lærere, og forfatteren indleder med denne målsætning:

Det er min ambition at vise, eller i hvert fald at foreslå, at intet samfund kan vedligeholde eller udvikle sig selv uden den særlige form for omtanke, der skabes i humanistisk videnskab.³

Som relief til det etiske vacuum i dansk humaniora står Sverige og Norge, hvor debatten om forskningsetik omfatter alle forskningens dele. Et eksempel er Universitetet i Oslo – Nordens største – hvor Etik blev et af de fire indsatsområder i universitetets strategiske plan for 1995-99. Den betydning, som nordmændene tillægger det etiske aspekt, fremgår af de tre indsatsområder, som etikken var i selskab med: 'Klinisk kommunikasjon', 'Kommunikasjon: teknologi og kultur' og 'Miljøforskning'; og humanistisk og pædagogisk forskning var, vel at mærke, lige så stærkt repræsenteret i etikprojektet som naturvidenskabelig og medicinsk. Formålet med projektet blev formuleret således:

Innsatsområdet etikk skal bidra til å videreutvikle og koordinere allerede eksisterende etikkforskning ved UiO [Universitetet i Oslo], stimulere til refleksjon over de etiske forutsetninger ved universitetets virksomhet såvel i undervisning som i formidling av

forskningen, og tydeliggjøre den samfunns-messige relevansen av universitetets etikk-forskning.⁴

Forskningsfrihed og samfundsetik

Til forskningen i almindelighed stilles der to etiske krav, der tilsyneladende er i modstrid med hinanden. Det første krav er det forskningsetiske, der forlanger, at *forskningen skal være fri*. Det andet krav er det samfundsetiske, der ser forskningen i en social sammenhæng og hævder, at *forskningen har sociale konsekvenser, som den ikke kan frigøres fra, og som den må tage hensyn til*.

At forskningen skal være fri betyder, at forskeren i sin brug af metoder og i sine konklusioner og helst også i sit valg af forskningsemne skal være uafhængig af politiske, ideologiske, økonomiske, religiøse og andre bindinger, der ikke fremgår af forskningens egne forudsætninger. Ideelt set må ingen værdi og intet krav være overordnet forskerens pligt til at søge sandheden.

Men er forskerens frihed også overordnet det etiske krav? Og hvad betyder det i så fald for forskningsfriheden? Disse spørgsmål sat i relation til humanistisk forskning er emnet for overvejelserne i det følgende.

Når vi taler om værdier eller kræfter, som forskningen skal være uafhængig af, kan vi skelne mellem værdier, der ligger uden for forskeren selv, og værdier, som er forskerens egne. Om de udvendige værdier er der kun at gentage, at kravet til forskningen er, at den skal være hævet over dem. Der er masser af eksempler på det modsatte, men det ændrer ikke den betingelse, at forskeren må være uafhængig af den slags indflydelse. Imidlertid kan der ikke altid sættes et klart skel mellem værdier uden for forskeren og forskerens egne værdier, og selv om det principielt gælder, at forskeren også må frigøre sig fra sin egen for eksempel religiøse eller politiske overbevisning, er forholdet mere

kompliceret, ikke mindst for den humanistiske forsker, der har fortolkning med sin tid og sit eget liv som baggrund som en del af sit arbejde. En fuldstændig objektiv uafhængighed af forskerens eget værdigrundlag er vanskelig at gennemføre, og det ville være naivt at tro, at forskeren ikke lader sig påvirke af de værdier, som han eller hun tror på. I praksis må kravet derfor modificeres til en regel, der siger, at forskeren så vidt muligt må frigøre sig fra sine personlige holdninger, eller i hvert fald gør det klart for sig selv og sine brugere, at han eller hun har sådanne holdninger.

Et væsentligt forskningsetisk problem består i at opstille regler for – eller blot beskrive – det etiske forhold mellem forskning, forsker og samfund. For dansk humanistisk forskning drejer det sig i første omgang om at få øje på, at der er et problem.

Vi kan ikke i overvejelsen af disse spørgsmål tage forskningen under ét og overføre de etiske regler fra f.eks. lægevidenskaben til humaniora. Der er en afgørende forskel mellem på den ene side de videnskaber, der beskæftiger sig med menneskets tanker, handlinger og skabelsesvirksomhed, dvs humaniora og tillige samfundsfag og teologi i det omfang, de har mennesket i deres focus, og på den anden side naturvidenskaben og dets barn lægevidenskaben. Det er en udbredt opfattelse – også blandt humanistiske forskere – at de etiske spørgsmål om forskning og samfund er langt vigtigere for naturvidenskab og lægevidenskab end for humaniora. Holdningen er nærmest, at humaniora ikke gør nogen skade, og under det synspunkt ligger, at store dele af humanistisk forskning heller ikke er til nogen særlig nytte. Vi opretholder den, fordi det hører sig til, når man har en civilisation.

Jeg behøver ikke at sige, at jeg er uenig med denne holdning; men jeg vil gerne sætte min egen opfattelse af humanioras betydning på spidsen og fremhæve, at humanistisk forskning er grundlæggende for vores civilisation og samfund og en nødvendig betingelse for, at sam-

fund og kultur kan videreføres. Den etik, der er indbygget i humanistisk forskning, og som den reproducerer og producerer som en del af *det almindelige menneskes*, er derfor også den nødvendige og fundamentale forudsætning for naturvidenskabelig og humanistisk forskningsetik. Kirsten Hastrup kalder det i den ovenfor nævnte grundbog tragisk, at 'skiftende ministre, folkeforfærere og andre har betragtet den humanistiske forskning som en overflødig luksus, man kun opretholder af hensyn til en døende elite, ...'; men hun tilføjer: 'Det værste er, at humanisterne selv har mistet fornemmelsen af at bidrage til en helt afgørende fornyelse af det tankeberedskab, som også politikere må trække på, hvis de vil skrive ny historie'.⁵

Menneskelighed

Når andre videnskaber tillægges både større nytte og større *etisk* betydning end humaniora, er det kun fordi deres resultater og virkninger virker mere dramatiske. Der er en åbenbar sammenhæng mellem kernefysikken og de atom-bomber, der blev kastet over Hiroshima og Nagasaki i 1945, og den uhyrlige trussel om udslettelse, som menneskeheden lige siden har levet under. Hvis atomfysikerne ikke havde udviklet teorien, så ville der ikke være blevet nogen praksis, på ondt og godt. Skulle forskerne så have undladt at udvikle disse teorier? Det er det etiske spørgsmål, som naturvidenskaben ikke selv kan give andet svar på end henvisningen til forskningens frihed, en henvisning, der under Den anden Verdenskrig viste sig at være en illusion. De forskere, der arbejdede med atomteori i første halvdel af det tyvende århundrede, havde ingen mulighed for at forudse konsekvenserne, og da Niels Bohr i 1950 i sit åbne brev til FN advarede mod de farer, som den nye viden medførte, var det for sent.⁶

Et endnu mere aktuelt og for humaniora mere påtrængende eksempel er biologiens udforskning af menneskets og andre levende væ-

seners celler og gener. Forplantningsteknologi og genbiologi åbner for helt nye muligheder, hvoraf nogle er en gave til mennesket, andre er monstrøse. Trods mange advarsler kender ingen konsekvenserne af disse års biologiske forskning. Ingen enkelt faktor styrer udviklingen af denne forskning. Den finder sted i en blanding af forskernes egne interesser i at opdage, økonomiske interesser, politiske interesser og måske til allersidst etiske interesser. Men at tale om fri forskning er også her en illusion. Det ser ikke ud til, at der er grænser for den naturvidenskabelige forskning, der dækker sig under princippet om forskningens frihed, for dens rationelle søgen efter sandhed – eller økonomisk profit, og spørgsmålet må derfor stilles etisk. Kan vi tillade en forskning, der kan få konsekvenser, som vi må karakterisere som den rene galskab, f.eks. at menneskeheden i et halvt århundrede har måttet leve med udsigten til at blive destrueret som art, eller udsigten til at vi kunstigt kan producere mennesker, som ikke kan passes ind i vores forestilling om, hvad et menneske er? Er der en grænse, som ikke kan begrundes rationelt, men kun etisk med: Det vil vi ikke have?

Biologiens perspektiv er, at ordet 'menneskelighed' får en helt ny og forfærdende betydning – *menneske-lighed*; men menneskelighed er ikke et biologisk eller fysisk begreb. Det er kulturelt, åndeligt og etisk defineret. Derfor har naturvidenskaben og den naturvidenskabeligt definerede lægevidenskab ingen mulighed for at bestemme menneskelighedens grænser. Det kan kun de humanistiske videnskaber gøre. Hele vores begreb om menneskelighed, og det vil sige hele vores etik, hviler på opfattelsen af mennesket som et åndeligt og socialt væsen.

Den mest kritiske situation er lægevidenskabens. Dens målsætning er etisk, men dens grundlag og metoder er naturvidenskabelige og dens betingelser økonomiske. Disse hovedaspekter harmonerer dårligt med hinanden. Et markant eksempel er holdningen i Danmark til

mennesker med sygdommen kræft. Der er en meget stærk offentlig kritik af sundhedsmyndighedernes og hospitalernes behandling af disse mennesker. Et af kritikens hovedpunkter er, at danske hospitaler ikke tilbyder de samme behandlingsmuligheder som hospitalerne i vores nabolande. Et meget stort – men ukendt – antal danske kræftpatienter bliver hvert år afvist af de danske hospitaler med den begrundelse, at der ikke længere er nogen behandling, der kan hjælpe dem; men flere hundreder af disse patienter, det vil sige dem, der økonomisk, psykisk og socialt har mulighed for det, nægter at dø og rejser i stedet til Sverige, Tyskland og England, hvor de køber en hospitalsbehandling, der forlænger og forbedrer deres liv. Disse behandlinger, som er medicinske og kirurgiske og finder sted ved almindelige, anerkendte hospitaler, gives ikke i Danmark, og den officielle danske begrundelse, det vil sige Sundhedsstyrelsens og med den hospitalernes, er, at de har 'eksperimentel karakter'.

Ordrugen i denne begrundelse er naturvidenskabelig, men betydningen er etisk: vi vil ikke anerkende videnskabelige eksperimenter med patienterne. Under begge synsvinkler er det en tvivlsom begrundelse. Der er tale om videnskabeligt set velfunderede behandlinger, som ikke karakteriseres som 'eksperimentelle' af de læger og hospitaler, der har udviklet dem og bruger dem i praksis. Det drejer sig om andre former for kemoterapi, kirurgi og strålebehandling end dem, som danske læger har erfaring med, og de tilbydes meget syge patienter, som ikke har andre muligheder for at overleve. Under en samfundsetisk synsvinkel må den officielle danske holdning til disse patienter kaldes umenneskelig. Under en videnskabelig synsvinkel er det mærkværdigt, at det danske sundhedsvæsen mener, at udviklingsarbejde, der er foregået i vores nabolande, skal gentages i Danmark, før det kan anerkendes.

Det hører med til billedet, at Danmark har den højeste kræftdødelighed af alle europæi-

ske lande. De nyeste tal er fra 1995. De viser, at det år døde pr. 100.000 kvinder 298,8 af kræft i Danmark, 154,1 i Norge, 142,5 i Sverige, 130,2 i Finland, 156,4 i Tyskland, 174,1 i Storbritannien, 126,5 i Frankrig, 143,8 i Italien, osv. Tilsvarende proportioner gælder for mænd. I debatten fremføres to hovedgrunde til denne forskel. Den ene er, at patienterne i Danmark behandles for dårligt, altså at det er samfundets skyld. Den anden er, at danskerne lever på en forkert måde, altså, at det er det enkelte kræftsyge menneskes egen skyld.

Uanset om den exceptionelt høje danske kræftdødelighed og markant lave gennemsnitsalder skyldes livsvaner, sundhedsøkonomi eller en dårlig organisering af de danske hospitaler, kan man ikke med naturvidenskabens eller økonomiens rationalitet begrunde, at samfundet skal forlænge livet for kræftpatienter, der alligevel skal dø i løbet af nogle måneder eller få år. Den officielle danske holdning er ikke etisk begrundet, selv om de egentlige begrundelser bag dansk sundhedspolitik, f.eks. økonomiske, sløres med oprettelsen af diverse råd, centre og komitéer.

En fælles etisk holdning kan ikke opretholdes af en politisk eller videnskabelig elite, men kun ved, at *det almindelige menneske* betragter etikken som sin egen grundholdning. Over for den officielle politik og den elitære fagkundskab står i debatten *den almindelige befolknings* holdning, der endnu er næsten entydigt etisk. Kun denne holdning er et værn for det menneskesyn, der stadig er samfundets vigtigste fundament. Befolkningens etiske holdning er imidlertid ikke naturgiven. Den er et resultat af en internalisering af etik gennem opdragelse og uddannelse i mange sammenhænge, og bag dem står som en af de vigtigste forudsætninger den humanistiske forskning, der gennem studiet af historien, sprogene, litteraturen og livsformerne, kunsten og kulturen i det hele taget, oparbejder og formidler viden om mennesket som et tænkende og skabende socialt væsen.

Uden denne humanistiske virksomhed, fra forskning til pædagogik, vil begrebet menneskelighed miste sin mening og samfundet forfalde til barbari. Men det humanistiske menneskesyn er under angreb, endnu ikke åbenlyst ideologisk, men i uddannelsessystemet, hvor man f.eks. kan møde synspunkter, der hævder, at folkeskolen bør undervise mere i biologi og mindre i historie.

Det er på dette punkt nødvendigt at understrege, at den humanistiske forskning ikke er eller skal være normativ. Humanistiske forskere har ikke en særlig etisk pligt eller ret til at råbe vagt i gevær over for andre forskningsgrene så som atomfysik eller lægevidenskab. Den humanistiske forsker har den samme pligt som andre forskere til at være etisk bevidst, og til at gøre sig klart, at det humanistiske forskningsområde i sin kerne drejer sig om etik, fordi det omfatter menneskesyn og menneskeliv. Hensigten med mit lægevidenskabelige eksempel er at vise, at vi kun på grundlag af en humanistisk etik kan opretholde et menneskeligt samfund.

En etisk bevidst humanistisk forskning

Som jeg indledningsvis bemærkede, er spørgsmålet om, hvad en etisk bevidst humanistisk forskning er, ikke blevet diskuteret i Danmark i noget særligt omfang. Kun enkelte, internt forskningsetiske spørgsmål så som samfundsforskerens hensyn til de mennesker, der er genstand for forskningen, har haft en vis opmærksomhed.⁷ Hvad humanistisk forskning generelt betyder for samfundet og for det enkelte menneske, ved vi ikke meget om. Spørgsmålet er da også kompliceret, fordi der sjældent på dette område er en entydig og direkte sammenhæng mellem forskningen og dens etiske konsekvenser. Det følgende gør ikke noget krav på at forklare denne generelle sammenhæng. Jeg vil blot med en række eksempler forsøge at vise, at der *er* en sammenhæng, og at

den er vigtig. Eksemplerne er koncentreret om to aspekter: For det første den humanistiske forskning og dens konsekvenser, for det andet forskerens rolle i den almindelige debat.

Den humanistiske forsknings konsekvenser.

Mit første eksempel er klassisk. I 1848 udkom Jacob Grimms berømte sproghistoriske værk *Geschichte der deutschen Sprache*. Inge Adriansen, som jeg har lånt dette eksempel fra, skriver, at værket 'satte et helt skred i gang ved at bruge sprogvidenskab og folkeminder som argumenter for politiske handlinger'.⁸ Grimm skelnede ikke mellem forskning, ideologi og politik. I forordet til sproghistorien, skriver han blandt andet:

Lothringen, Elsass, Schweiz, Belgien og Holland er en del af vores [dvs. tyskernes] rige. Om et par generationer vil måske kun tre europæiske folk være ved magten: Romanerne, slaverne og germanerne.⁹

Om Danmark skriver Grimm her ved indledningen til de slesvigske krige:

Når det store forbund er dannet, hvorfor skulle den genstridige [jyske] halvø så ikke lægges til det faste land ... Så snart Tyskland reorganiserer sig, kan Danmark umuligt bestå som før.¹⁰

Disse tanker havde Jacob Grimm allerede fremført under den skelsættende 'Erste Germanistenversammlung' i Frankfurt am Main i 1846, og i 1848, samme år, som han forfattede forordet, var han igen til stede i Pauls-kirken i den liberale by, nu som medlem af Nationalforsamlingen. Her argumenterede han for stortyske anneksionskrav, der gik langt videre end forordets.

Den i andre henseender fremragende sprog-

forsker Jacob Grimm blandede forskning og ideologi sammen, hvilket allerede samtidens forskere var opmærksomme på. Han gjorde tvivlsomme kildesteder og spekulative hypoteser til kendsgerninger, men det virkede. Hans sproghistorie og sprogsyn i det hele taget blev vigtige forudsætninger for det nye tyske rige, for Bismarcks erobringskrige og i det lange løb for de to verdenskrige. Sådan set kan Jacob Grimms sproghistorie i sine konsekvenser sammenlignes med den atomfysik, der skabte atombomben. Den vigtige forskel er, at atomfysikkens konsekvenser blev besluttet i lukkede politiske og militære kredse, mens sproghistoriens var et resultat af en påvirkning af et helt folks opfattelse af ret og uret.

Konsekvensen af Jakob Grimms sproghistoriske propaganda var nationalisme. De senere årtiers danske sprogpolitik giver eksempler fra den modsatte grøft. I 1970'erne skete der i universitetsundervisningen en forandring i synet på det danske sprog, og den nye holdning bredte sig derefter til resten af undervisningssystemet. Det var en ideologisk funderet tendens, der dels gik ud på, at man ikke ovenfra, dvs. fra sprogvidenskab og skolevæsen, skulle stille normative krav til folks sprog, dels tilstræbte en afvæbning af det nationale beredskab, der ligger i modersmålet. Den ideologiske tendens blev befordret af en opfattelse af sproget som en slags naturlig organisme, der udvikler sig på sine egne betingelser og ikke bør påvirkes af normative indgreb. Fag som dansk grammatik og fonetik, skriftlig og mundtlig sprogfærdighed blev stærkt nedvurderet. Konsekvensen var, at store dele af befolkningen gennem skoleundervisningen blev, og stadigvæk bliver, frataget muligheden for at mestre de vigtige redskaber, som et godt udviklet tale- og skriftsprog er. Desuden sidder vi tilbage med et samfund, hvor viden og bevidsthed om sproget og dets betydning er meget ringe, og hvor derfor påvirkningen fra engelsk er stærk. Resultatet er paradoksalt nok befor-

dringen af en social, kulturel og politisk elite, der i stigende grad umyndiggør *det almindelige menneske*.

Forskeren i samfundsdebatten

Al forskning har en formidlingsside og ofte vil forskningens resultater blive formidlet af andre end forskeren selv, typisk i journalistisk form.¹¹ Imidlertid er humaniora i højere grad end anden forskning henvendt til befolkningen. Derfor kommer humanistiske forskere også naturligt til at deltage i den almindelige debat om humanistiske emner som sprog, historie og kunst. Humaniora har således ved siden af sin dybdegående og langtidsvirkende betydning i kulturen også en aktuell indflydelse på samfundet. Forskeren har imidlertid ikke den samme frihed i sin formidling, som journalisten menes at have, f.eks. i en dramatisering eller fiktionisering af stoffet med underholdende formål; og når forskeren giver sig i kast med formidling eller tager del i debatten, risikerer han en kortslutning mellem forskning og politik eller ideologi; men synspunkter, der publiceres i en populariseret form, uden solidt og tydeligt videnskabeligt fundament, kan alligevel – f.eks. i kraft af forskerens titel, hans så at sige statsautoriserede status – give læseren det indtryk, at det er reel forskning bag, og at forskerens synspunkt derfor har en særlig høj sandhedsværdi.

I sådanne tilfælde overskrides en videnskabs-etisk regel. I en liste over 'videnskabelig uredelighed', formuleret af *Norges forskningsråds* 'nasjonale udvalg for vurdering av uredelighet i helsefaglig forskning', lyder et af eksemplerne: 'Presentasjon av resultater for den offentlige allmenhet uten vitenskabelig presentasjon i tidsskrifter, konferanser eller annen tilgjengelig dokumentasjon'.¹² Det er naturligvis endnu alvorligere, hvis der slet ikke findes en videnskabelig dokumentation bag de påstande, der offentliggøres som videnskabelige resultater.

Men her er der tale om en vanskelig balancegang. Det er sikkert ikke hensigten med den citerede norske regel at begrænse forskerens almindelige ytringsfrihed. Ikke desto mindre kunne reglen i praksis komme til at betyde, at forskeren, fordi han fremtræder med professionel autoritet i folks bevidsthed, vanskeligt kan udtale sig om et emne inden for sit fagområde i en populær eller debatterende form, hvis han ikke i forvejen har offentliggjort et forskningsarbejde om emnet. I hvert fald risikerer forskeren i den slags tilfælde, at der bliver rejst tvivl om hans faglighed.

Som et illustrerende grænsetilfælde blandt adskillige bruger jeg et af historikeren Uffe Østergårds mange emner for dagbladskronikker og foredrag om historiske spørgsmål: de slesvigske krige.¹³ Østergård sammenligner de to krige 1848-50 og 1864 med nutidens krige i det tidligere Jugoslavien og giver Danmark Serbiens rolle. Idéen er interessant, men Østergård betragter kun et enkelt aspekt af sit emne og uddyber eller modificerer det ikke i sammenhæng med tysk nationalisme (jfr. ovenfor s. 122-23), Bismarcks erobningsstrategi, europæisk stormagtspolitik osv. Idéen er en strøtanke uden videnskabelig holdbarhed, og Uffe Østergård giver den ikke ud for at være andet. Her kan man ikke tale om videnskabelig uredelighed, for forfatteren hverken hævder eller antyder, at idéen bygger på forskning. Alligevel er der næppe tvivl om, at mange læsere betragter idéen som videnskabelig, fordi forfatteren har status som forsker.

Det kan være vanskeligt for forskeren at undgå en fejlagtig eller forhastet populær offentliggørelse af et forskningsresultat, der har en journalistisk sensationsværdi. Resultatet kan blive offentliggjort mod forskerens vilje eller hun kan blive presset til selv at offentliggøre det for tidligt. Kulturpsykologen Kirsten Damgaard blev fanget i en sådan klemme, da hun for foreningen *Sex og samfund* lavede en undersøgelse af unge andengenerations-indvandre-

res syn på seksualitet og køn. Kirsten Damgaard udtalte sig på forhånd om sin undersøgelse i et interview til et dagblad. Blandt andet talte hun om uoverensstemmelsen mellem fundamentalistisk islam og humanisme. Derefter var der flere af de mennesker, som forskeren havde interviewet, der følte sig misbrugt. Det kom også i avisen, og undersøgelsen blev ikke offentliggjort.

I et indlæg i *Jyllands-Posten* den 26. marts 2000 forklarer Kirsten Damgaard baggrunden for sin undersøgelse og for ikke at offentliggøre den. Hun skriver, at den

i sin nuværende form er et internt arbejds materiale for foreningen *Sex og samfund* – en ‘mellemregning’ i et større projekt så at sige.

Det er en gyldig begrundelse, men senere i det samme indlæg siger Kirsten Damgaard, at hendes undersøgelse ‘nu er færdig’, og hun slutter med at slå fast, at

Når jeg har ejerskab til materialet, kan jeg naturligvis offentliggøre det. – Men det har jeg umiddelbart ingen interesse i. – Jeg mener, at alle ... må vente til *Sex og samfund* i samarbejde med undertegnede finder ud af, hvilken form der tjener det oprindelige formål bedst. – Formålet er som bekendt at imødekomme indvandrere i seksualundervisningen, så at sige at skabe en ‘sejlrende’ mellem opdragelsen, lovens krav og de unges behov.

Den egentlige begrundelse for ikke at offentliggøre er således både forskningsetisk og samfundsetisk. Kirsten Damgaard tager korrekt hensyn til de mennesker, som hun har brugt som forskningsmateriale, og hun vil undgå den slags offentlig debat, som hun allerede er kommet til at sætte i gang med sit interview. Her bøjes altså de forskningsetiske principper mod

de samfundsetiske. Man kan ikke sige, at Kirsten Damgaard har optrådt forskningsetisk ukorrekt, men det er et problem, at hendes resultater ikke er blevet offentliggjort i en videnskabelig form.¹⁴

Humanistisk forskning i samfundet

Den humanistiske forskning, i hvert fald en stor del af den, er tæt integreret i det samfund, som den arbejder i, fordi nogle af dens væsentlige emner er sproget (litteraturen medregnet), historien og den socialantropologiske kultur. Direkte eller indirekte, frivilligt eller ufrivilligt, bevidst eller ubevidst, bliver forskeren en aktiv faktor i samfundets forandringer og i samfundsdebatten. Sagt bredt og generelt har den humanistiske forskning samfundskulturen som sit objekt og er samtidig med til at forme og skabe samfundets kultur. Som allerede sagt er det vanskeligt at påvise denne sammenhæng, fordi den virker gennem mange led, men den virker på talrige områder fra undervisning til aktuel debat og fra specialiseret forskning til folkelig formidling. Hele dette spektrum er den humanistiske forsknings ansvar, og der opstår situationer, hvor forskeren må overveje, om han eller hun i kraft af sin professionelle viden skal tage del i debatten.

Et enkelt kompleks af eksempler kan illustrere den dagsaktuelle og samtidig langtidsvirkende udfordring til humanistisk forskning.

Et af det tyvende århundredes afgørende etiske katastrofer var nazismen, og dens historiske følger fortsætter ind i det næste århundrede. Vinteren 2000 beskyldte et dansk folketingsmedlem et andet folketingsmedlem for at ligne Adolf Hitler. Senere sammenlignede en tredje dansk politiker de igangværende bestræbelser på at skabe en fælles europæisk valuta, den såkaldte euro, med Hitlers vision om et Neuropa. Hvad skete der? På overfladen ikke ret meget, men dybere nede, i det vækstlag, hvor vores fælles tanker og sprog udvikles, foregår der

et skred. De ældre af os ved godt, hvad Adolf Hitler og nazismen betød. Men hvad med de yngre generationer og fremtidens? Med de letsindige sammenligninger bliver der rokket ved en grænse. For tiden er der folk, der ligesom de nævnte politikere ser partielle ligheder mellem nazismen og tendenser i nutiden. Pludselig bliver en stor del af befolkningen sat i bås med nazismen, uden at der er tale om en reel, gennemgående lighed. Det er påstande, som de mennesker, det går ud over, slet ikke selv kan kendes ved; men det værste er, at når ordet nazisme bliver brugt så bredt, har vi ikke længere noget ord for den virkelige nazisme, der så kan udfolde sig i skjul af den udvandede betydning. Adolf Hitler bliver gjort til en mytologisk figur, som man kan slå folk oven i hovedet med, mens den virkelige Hitler fortøner sig. Historien og sproget kan ikke længere med samme styrke bruges som advarsel og etisk rettesnor – f.eks. mod nynazisterne.

Eller ordet *holocaust*. Hvorfor er de danske ord 'jødeudryddelse' og 'folkemord', der utilsløret fortæller, hvad det handler om, pludselig blevet erstattet med et engelsk ord, hvis betydning slet ikke har den samme klarhed for os. Man fristes til at svare: netop derfor! Med det nye betydningstomme ord fjernes begrebets nærvær og de historiske kendsgerningers realitet. Uhyrlighederne abstraheres og mytologiseres.

Eller ordet *racisme*. I 1992 definerede *Nu-dansk Ordbog* (15. udg., 2. oplag) ordet sådan:

en teori om, at en nations racerenhed bør bevares; tro på en bestemt races overlegenhed og medfødte ret til at herske.

I denne forstand var nazismen racistisk, ligesom for eksempel Sydafrika og en del sydstater i USA var det. I Danmark har racisme i denne egentlige betydning aldrig vundet nogen nævneværdig tilslutning; men i løbet af ganske få år er flertallet af den danske befolkning allige-

vel blevet omgjort til racister i den offentlige debat. Det skyldes ikke, at *danskerne* har ændret mening, men at nogen, den sprogkyndige og velformulerede elite, har pillet ved sproget og givet *ordet* en ny mening. Pludselig er det 'racistisk' ikke at ville ansætte etnisk anderledes folk på en arbejdsplads; eller at foretrække traditionel dansk lugt og støj i opgangen; eller at mene, at indvandreres børn skal have samme behandling i skolerne som danske børn, eller ikke at bryde sig om svenskere eller tyrkere eller belgiere, eller at nære afsky for visse indvandrergruppers kvindesyn.

Der er alvorlige problemer forbundet med en sådan manipulering med sproget. For det første fører det til uklarhed. Vi ved ikke længere rigtigt, hvad ord som 'nazisme', 'holocaust' og 'racisme' betyder, eller vi er ikke enige om det. For det andet har vi ikke længere et ord for de virkelige nazister og racister. En grænse er flyttet, og danskere, der er utilfredse med et eller andet i forbindelse med andre folkeslag, bliver slået i hartkorn med nynazister, Ku Klux Klan og apartheid. For det tredje og specielt rettet mod den humanistiske forskning opstår der et klima af politisk korrekthed og tabuisering, som kan gøre forskningen ensidig eller måske ligefrem umulig at gennemføre.

I det lange løb skaber de humanistiske forskere, sproglige, litterære, historiske osv., et fundament, der holder det klart, hvad sproget betyder, hvad der er historiske kendsgerninger, og hvordan kulturen hænger sammen. Det er særligt påkrævet i Danmark, hvor viden om dansk sprog, historie og kultur i det hele taget, efter nogle årtiers forsømmelser i skoleundervisningen, er meget ringe, og hvor demagogien derfor har let spil.¹⁵

Humaniora og etik

Jeg vil til slut definere, hvad jeg mener med ordet *etik*, som jeg nu har brugt så mange gange. Det er enkelt. Vi lever i en kristen eller, om

man vil, post-kristen kultur. Intet i vores kulturelle værdier er uden relation til kristendommens etik. Som etisk grundregel henviser jeg derfor til Jesu ord i *Bjergprædikenen*: 'Alt hvad I vil at menneskene skal gøre mod jer, det samme skal I gøre mod dem'. Det er i øvrigt ikke nogen eksklusivt kristen regel. Den er kendt i andre og ældre kulturer, og vi finder den også – med andre formuleringer – i vores egen før-kristne nordiske kultur. For os i nutiden er denne etiske grundregel nedfældet i renæssance-humanisternes menneskesyn og i de sidste århundreders menneskerettighedserklæringer og bag dem natur- og folkeretten, således formuleret af Ludvig Holberg i hans *Introduction til Naturens og Folke-Rettens Kundskab i 1716*:

... udi det ord *Menneske* holdes for at være nogen Værdighed, og er den det kraftigste Beviis, man fører imod dem, der foragte andre: *Jeg er et Menneske ligesaa vel som du*; og som den menneskelige Natur tilegnes alle Mennesker lige meget, saa følger derpaa, at enhver bør agte et Menneske, som det, der af Naturen er ham liigt.¹⁶

Skal den humanistiske forsker nødvendigvis rette sig efter denne etiske grundregel: anerkendelsen af medmenneskets ligeværd og den dermed følgende forpligtelse over for ham og hende? Kan forskeren opretholde reglen, uden at gøre vold på kravet om forskningens frihed og uindskrænkede sandhedssøgen? De spørgsmål er der uenighed om. For eksempel har den norske socialantropolog Thomas Hylland Eriksen i en kronik hævdet, at 'Et menneske, som i moralsk henseende blir vurdert som dårlig, kan meget vel være en god forsker'. Hans eksempel er socialantropologen, der i sine feltstudier forholder sig fordomsfrit og åbent til sine objekter, men i sin private dagbog kalder de samme mennesker 'håpløse svartinger' og 'tåbelige innfødte'.¹⁷

Nu må man nok spørge, om det virkelig er

muligt på én gang at forholde sig på begge måder. Ja, måske på skrift og i to forskellige sammenhænge; men forskeren gør sig i så fald skyldig i en slags hykleri, et fuskeri med sandheden. Han eller hun kan ikke som individ både være fordomsfri og fordomsfuld, og fuskeriet ville formentlig blive afsløret under en mundtlig fremstilling, f.eks. en forelæsning med diskussion. Erling Lars Dale, som jeg har hentet dette eksempel fra, afviser Hylland Eriksens synspunkt, at forskningen kun skal vurderes på forskningens præmisser, med det argument, at en socialantropolog, der nærer dyb foragt for de mennesker, han studerer, ikke kan betegnes som et veluddannet menneske.

Med henvisning til Karl Popper fremhæver Dale videre, at videnskabelig objektivitet beskrives gennem intersubjektiviteten i de videnskabelige metoder. 'Den rasjonelle kommunikasjon fordrer for det første fri kritikk og for det andre fremstillinger av offentlig tilgjengelige erfaringer og etterprøvbare argumenter'.¹⁸ Derfor er også, fortsætter Dale, totalitære værdier inkonsistente med videnskabens ethos, 'Oppbygning av samfunnssystem som krever en forskning som underordner sig en stats politiske mål, representerer et brudd med vitenskapens etos'.¹⁹

Den enkelte forsker står ikke alene i den proces, hvor forskningsfrihed og samfundsetik skal danne et parløb. Han eller hun er medlem af en forskerkultur, som tager vare på forskningens frihed og principper, og som sørger for at nye forskere bliver uddannet og opdraget i

denne kultur, dvs. til en kritisk og skeptisk søgen efter sandheden. Forskningskulturen har mange former: universiteter og andre forskningsinstitutioner, undervisning, vejledning, bøger, tidsskrifter, ansættelsesprocedurer, symposier, diskussioner osv. Fælles for disse rum for forskning er, at de er sociale og til syvende og sidst offentlige. Det er i forskernes kritiske fællesskab, der – vel at mærke – også omfatter forskningstraditionen, at både forskningens frihed og dens etiske standard sikres.

Det er vigtigt at understrege, at dette indlæg ikke skal forstås som en kritik af den videnskabelige rationalitet. Jeg har villet stille spørgsmålet om denne rationalitets art og om dens grænser over for det etiske, når det gælder humaniora. Er der sådanne grænser? Og hvem skal i så fald sætte dem? Til det sidste spørgsmål vil jeg svare: De etiske grænser sættes af os alle sammen, af medlemmerne af forskersamfundet, men først og sidst af det store samfunds medlemmer, dvs. af *det almindelige menneske*. Dermed har jeg også besvaret det første spørgsmål: Ja, der er grænser, nemlig dem, som vi i fællesskab sætter.

Grænserne går ved det *umenneskelige*, og det er humanioras – forskningens, undervisningens og formidlingens – samfundsvigtige opgave at klargøre gennem historiens og samtidens eksempler, hvad det *menneskelige* er, som sagt, ikke dogmatisk eller normativt, men ved at studere det talende, handlende og skabende menneske, det væsen, der kender forskel på sandt og usandt, godt og ondt.

Noter

1. Svend Andersen, *Forskningsetik. En udredning*. Forskningsministeriet (København, 1994).
2. Lise Hannestad, 'Humanistisk forskning i det 21. årh. – et personligt bud', *Forskningens rolle i det 21. århundrede*, red. Karen Siune og Thomas Vinther. Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 2000/1 (Århus, 2000), 43-48. Se dog Torben Vestergaards artikel i samme rapport, jfr. note 4.
3. Kirsten Hastrup, Forord, *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*, (København, 1999), i.
4. Forord, *Etikk i universitetssamfunnet. Rapport fra konferanse arrangert av Innsatsområdet etikk, 10-11 april 1997*, red. Fredrik Engelstad (Oslo, 1998), 5.
5. *Vejen til Viden*, 205.
6. Jfr. Svend Andersen, *Forskningsetik*, 85-86.
7. Se Torben Vestergård, 'Forskningen og den sociale orden', *Forskningens rolle i det 21. århundrede*, pp. 49-59.
8. Inge Adriansen, 'Jyllands formodede tyskthed i oldtiden', *The Waking of Angantyr*, ed. Else Roesdahl og Preben Meulengracht Sørensen (Århus, 1996), pp. 120-46.
9. Citeret efter Inge Adriansen, 'Jyllands formodede tyskthed i oldtiden', p. 123.
10. Citeret efter Inge Adriansen, 'Jyllands formodede tyskthed i oldtiden', p. 124.
11. Jfr. Svend Andersen, *Forskningsetik*, pp. 81-84.
12. Se Magne Nylenna, 'Uredelighet i medisinsk forskning', *Etikk i universitetssamfunnet*, pp. 70-78 (72).
13. Se f.eks. Uffe Østergård, 'Patriotisme ikke nationalisme', *Identitet og identitetspolitikk*, (København, 2000), pp. 282-335 (282-90).
14. Da denne artikel blev afleveret til redaktionen i oktober 2000, var Kirsten Damgaards undersøgelse stadig ikke offentliggjort. Til *Jyllands-Posten* 22. oktober 2000 siger sekretariatschef i *Sex & Samfund*, Bjarne B. Christensen: 'Vi har et problem med at få materialet gjort færdigt og det er delvist et spørgsmål om ressourcer'. Det fremgår af *Jyllands-Postens* artikel, at Kirsten Damgaard er blevet afskediget fra projektet.
15. Jfr. Preben Meulengracht Sørensen, 'Sig ordet: Norden', *Nordisk salon på Folketeatret. Jyllands-Posten*, 13 april 1999, p. 7.
16. Ludvig Holberg, *Samlede Værker*, bind I, *** 112-13
17. Citeret efter Erling Lars Dale, 'Invielse i vitenskapens etos', *Etikk i universitetssamfunnet*, (Oslo, 1998), p. 79.
18. Erling Lars Dale, 'Innvielse i videnskapens etos', pp. 80-81. K. R. Popper, *The Open Societies and its Enemies*, vol. 2 (London, 1986).
19. Erling Lars Dale, 'Innvielse i videnskapens etos', pp. 81-82.

Litteraturliste

- Adriansen, Inge (1996), 'Jyllands formodede tyskthed i oldtiden', *The Waking of Angantyr*, Ed. Else Roesdahl og Preben Meulengracht Sørensen, Århus, pp. 120-46.
- Andersen, Svend (1994), *Forskningsetik. En udredning*. Forskningsministeriet, København.
- Dale, Erling Lars (1998), 'Innvielse i videnskapens etos', *Etikk i universitetssamfunnet*, pp. 79-86.
- Frederik Engelstad red. (1998), *Etikk i universitetssamfunnet. Rapport fra konferanse arrangert av Innsatsområdet etikk, 10-11 april 1997*, Oslo.
- Hannestad, Lise (2000), 'Humanistisk forskning i det 21. årh. – et personligt bud', *Forskningens rolle i det 21. århundrede*, red. Karen Siune og Thomas Vinther, Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 2000/1. Århus, pp. 43-48.
- Hastrup, Kirsten (1999), *Viljen til Viden. En humanistisk grundbog*, København.
- Holberg, Ludvig (1969-1971), *Værker i tolv bind*, udg. F.J. Billeskov Jansen, København.
- Meulengracht Sørensen, Preben (1999), 'Sig ordet: Norden', *Jyllands-Posten*, 13 april 1999.
- Nylenna, Magne (1998), 'Uredelighet i medisinsk forskning', *Etikk i universitetssamfunnet*, pp. 70-78.
- Popper, K. R. (1986), *The Open Societies and its Enemies*, Vol. 2. London.
- Vestergård, Torben (2000), 'Forskningen og den sociale orden', *Forskningens rolle i det 21. århundrede*, Red. Karen Siune og Thomas Vinther, Rapport fra Analyseinstitut for Forskning 2000/1, Århus, pp. 49-59.
- Østergård, Uffe (2000), 'Patriotisme ikke nationalisme', *Europa. Identitet og identitetspolitikk*, København, pp. 282-335.